

УДК 94(47+57)-058.237

*О. А. Шановська***ДО ПИТАННЯ ПРО КІЛЬКІСНИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЧАСІВ «РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ»**

Одеський національний політехнічний університет,
проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна

Шановська Олена Андріївна, к. і. н., доцент кафедри політології,
e-mail: shanovskaya@mail.ru

АНОТАЦІЯ

У статті з'ясовується кількісний склад інтелекції радянської України в 1960-х — на початку 1980-х років, спрямованість процесу змінення кількісного складу та діючі на нього чинники. Дослідження базується на вибіркових даних офіційної статистики, при тому що в радянській системі статистичної звітності не проводився облік даних про кількісний склад інтелекції за професійними групами. Термін «радянська інтелекція» вживається за офіційним статусом стосовно різних груп працівників розумової праці. Розвиток народного господарства, промисловості, переважно галузей засобів виробництва, урбанізації під впливом світових індустріальних процесів позначився кількісним зростанням інтелекції. Інтелекція була самим швидкозростаючим шаром радянського суспільства. Найбільш багаточисельною групою інтелекції була інженерно-технічна, серед інженерів особливо швидко зростала кількість спеціалістів у галузі електроприладобудування та автоматики. Стратегія екстенсивного нарощування інженерного потенціалу не відповідала наявному рівню матеріально-технічної бази, матеріальних і фінансових ресурсів, техніки.

Ключові слова: інтелекція радянської України; дипломовані фахівці; радянське суспільство; «розвинутий соціалізм».

Е. А. Шановская

**К ВОПРОСУ О КОЛИЧЕСТВЕННОМ СОСТАВЕ
УКРАИНСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В ПЕРИОД
«РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА»**

Одесский национальный политехнический университет,
проспект Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина

Шановская Елена Андреевна, к. и. н., доцент кафедры политологии,
e-mail: shanovskaya@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В статье определяется количественный состав интеллигенции советской Украины в 1960-х — начале 1980-х годов, направленность процесса изменения количественного состава и влияющие на него факторы. Исследование основывается на выборочных данных официальной статистики при том, что в советской системе статистической отчетности не проводился учет данных о количественном составе интеллигенции по профессиональным группам. Термин «советская интеллигенция» используется в соответствии с официальным статусом применимо к разным группам работников умственного труда. Развитие народного хозяйства, промышленности, преимущественно отраслей, производящих средства производства, урбанизации под влиянием мировых индустриальных процессов сопровождалось количественным ростом интеллигенции. Интеллигенция была самым быстрорастущим слоем общества. Наиболее многочисленной группой интеллигенции была инженерно-техническая, среди инженеров особенно быстро увеличивалось количество специалистов сферы электроприборостроения и автоматике. Стратегия экстенсивного наращивания инженерного потенциала не соответствовала уровню материально-технической базы, материальных и финансовых ресурсов, техники.

Ключевые слова: интеллигенция советской Украины; дипломированные специалисты; советское общество; «развитой социализм».

O. A. Shanovska

**ON THE ISSUE OF QUANTITATIVE COMPOSITION
OF THE UKRAINIAN INTELLIGENTSIA
IN THE «DEVELOPED SOCIALISM» PERIOD**

Odessa National Polytechnic University,
1 Shevchenko Avenue, Odessa, 65044, Ukraine

Shanovska Olena Andriivna, PhD in History, Assistant professor of the Department of political science, e-mail: shanovskaya@mail.ru

ABSTRACT

The article defines the number of members of the intelligentsia in the Soviet Ukraine in 1960s—1980s, tendency of the change in the quantitative composition and the factors influencing it. The study is based on the sampled data of official statistics, despite the fact that the Soviet statistical reporting system did not keep records on the quantitative composition of the intelligentsia by professional groups. The term «Soviet intelligentsia» is used in accordance with official status applicable to different groups of intellectual workers. Development of the national economy, industry, mainly industries producing means of production, urbanization under the influence of global industrial processes were accompanied by the quantitative growth of the intelligentsia. The intelligentsia was the fastest growing stratum of society. The most numerous group of intellectuals were engineers, a particularly rapid increase in number was noticeable among professionals in electrical appliance engineering and automation. The strategy of extensive engineering capacity-building did not meet the level of resource-and-technical base, material and financial resources, and technology.

Key words: *intelligentsia of the Soviet Ukraine; graduates; Soviet society; «developed socialism».*

Питання про кількість представників інтелігенції в 1960-х — на початку 1980-х років з повною підставою можна вважати проблемою 30-річної давнини, оскільки у 80-х вона доволі широко досліджувалася в Україні. Та ситуація ускладнювалася тим, що розробка статистичних даних про кількісний склад інтелігенції за професійними групами не передбачалась планом радянських статистичних спостережень і не проводилася до 1998 року. Про це було офіційно повідомлено авторці статті у Головному управлінні статистики в Одеській області. Радянські історики та соціологи, використовуючи

дані офіційної статистики, ігнорували реальність класифікації населення. До того ж радянські публікації, написані в межах марксистської парадигми. Спробуємо внести свій внесок у розробку проблеми, проаналізувавши статистичні довідники та наукові публікації.

Чи не найбільшу проблему у з'ясуванні кількісного складу інтелігенції становить виділення груп населення, які отожднювалися з поняттям «інтелігенція». В даній статті термін «радянська інтелігенція» вживається стосовно різних груп працівників розумової праці в СРСР. Така трактовка в цілому відповідає офіційному «номенклатурному» визначенню інтелігенції як розряду людей, професійно зайнятих розумовою працею, при тому, що «розум» підтверджується документом, який виданий у встановленому порядку. Інтелігенція розглядалася у тісному зв'язку зі службовцями, в наукових колах вважалося, що «кожен інтелігент — службовець, але не навпаки» [1, с. 16].

Радянські науковці Ю. О. Курносов, В. С. Семенов, Ю. І. Ширяев та інші фахівці звертали увагу на те, що до інтелігенції слід відносити не всіх осіб розумової праці, а лише спеціалістів народного господарства і культури, виключаючи ту частину службовців, праця яких не вимагала високої кваліфікації і була працею обслуговування. Однак офіційна радянська статистика включала до осіб, які зайняті переважно розумовою працею, працівників обслуговування — продавців, завідуючих базами і складами, експедиторів та ін. [2, с. 71]. В статистичних довідниках всі службовці належать до працівників розумової праці. Ними є висококваліфіковані спеціалісти, включаючи академіків, а також продавці, провідники, перукарі, кур'єри та інші категорії службовців.

Офіційна теза про зміцнення соціальної однорідності у СРСР знайшла своє підкріплення у статистиці, зокрема, у тому, що попит і пропозиція робочої сили на ринку праці за професійними групами не вивчалися, як не здійснювалися збір та обробка такої інформації. Все зайняте населення розподілялося за видами економічної діяльності (промисловість; сільське та лісове господарства; будівництво; транспорт і зв'язок; торгівля; громадське харчування, матеріально-технічне постачання та збут, заготівлі; житлово-комунальне господарство та невикористані види побутового обслуговування населення; охорона

здоров'я, фізкультура та соціальне забезпечення; освіта, культура, мистецтво, наука та наукове обслуговування; фінансування, кредитування та страхування; апарат органів державного та господарського управління, кооперативних і громадських організацій, інші галузі). У статистичних щорічниках Держкомстату УРСР, де фігурують основні показники економічного та соціального розвитку України, наведена загальна чисельність робітників і службовців. Так само і в інформації про кадри агропромислового комплексу кількість службовців, які працювали у радгоспах, на міжгосподарських та інших виробничих підприємствах, вказана разом із робітниками. В цьому відношенні мав рацію історик Ю. О. Курносов, коли зазначав, що наявні статистичні дані не дають можливості абсолютно точно визначити кількість дипломованих спеціалістів, зайнятих у різних сферах діяльності [3, с. 35]. Загальну картину розвитку інтелекції відображають видання, опубліковані за часів перебудови, вони певною мірою проливають світло на сукупні кількісні й якісні характеристики радянського суспільства.

У контексті розвитку соціально-класової структури населення УРСР розглядали кількісне зростання інтелекції історики А. В. Лихолат, І. М. Маковейчук, Ю. О. Курносов [4]. За редакцією А. В. Лихолата в 1985 році вийшов окремий том десяти томної історії Української РСР, присвячений періоду 1960-х — початку 80-х років. Там представлена загальна інформація про чисельність дипломованих спеціалістів в апараті органів державного та господарського управління, органів управління кооперативними та громадськими організаціями [5].

Окремий розділ, присвячений дослідженню проблем інтелекції у зазначений період, містить монографія вчених Інституту історії АН УРСР Г. С. Бреги, М. М. Варварцева, Н. В. Комаренко, Ю. О. Курносова, Л. І. Ткачової та В. Н. Шейко [6]. Автори зосередилися на методологічних та історіографічних питаннях і підсумували результати попередніх досліджень. Їхні висновки щодо динаміки кількісних змін заслуговують на увагу. Зокрема, йдеться про випереджаючі темпи зростання науково-технічної інтелекції під впливом технічного прогресу, про нерациональне використання інженерних кадрів.

Тенденції соціального розвитку радянської інтелекції відбивають матеріали видань, підготовлених працівниками

Інституту соціологічних досліджень АН СРСР. Серед них представлені і ґрунтовні праці [7; 8]. Проте в дослідженнях соціологів майже немає інформації про українську інтелігенцію.

За даними Всесоюзного перепису населення 1979 р. чисельність населення Української РСР, зайнятого розумовою працею, в 1979 р. складала 7 043 890 чол. у порівнянні з 5 540 987 чол. в 1970 р. При тому загальна кількість зайнятого у народному господарстві населення в 1970 р. становила 23 270 653 чол. і 25 838 840 в 1979 р. [9, с. 181].

Як зазначали радянські науковці, характерною особливістю соціального розвитку інтелігенції в 1960-х — на початку 1980-х років були значні темпи її кількісного зростання у порівнянні з іншими соціальними групами. Поповнення радянської інтелігенції передусім формувалося у системі вищої та середньої спеціальної освіти. Відміна плати за навчання в середніх спеціальних і вищих навчальних закладах з 1 вересня 1956 року забезпечила зростання рівня освіти населення та збільшення кількості працівників розумової праці. Особливо високі темпи зростання чисельності інтелігенції спостерігалися у 1960–1970-ті роки, коли в країні «розгорнулося будівництво розвинутого соціалістичного суспільства». В 1983 р. чисельність спеціалістів із вищою та середньою спеціальною освітою в СРСР складала 31,6 млн чоловік (для порівняння: у 1941 р. цей показник складав 2,4 млн чол.). Чисельність інженерно-технічних робітників в цілому в країні зросла за 1960–1970-ті роки з 619 тисяч до 14,1 млн чол., вчителів і бібліотечних працівників — з 336,8 тис. до 6,1 млн, лікарів — з 155 тис. до 1,1 млн [8, с. 109–110].

В УРСР впродовж 1960–1981 років чисельність фахівців із вищою та середньою спеціальною освітою, зайнятих у народному господарстві, збільшилася з 1661 тис. до 5650 тис., або в 3,4 раза [5, с. 626].

Хоча більшість радянських дослідників дотримувалася тієї точки зору, що в зазначений період був тільки один шлях поповнення лав інтелігенції — через вищу та спеціальну середню школу [6, с. 105], продовжувало існувати висуванство як явище, яке характеризувалося висуванням кадрових робітників і селян — членів партії на керівну роботу в промисловості,

радянських установах, громадських організаціях. Щоправда, висуванство набуло дещо інших виявів.

Як і за попередніх часів, активно впроваджувався політичний курс на створення нової, «робітничо-селянської інтелігенції», який реалізувався у підготовці кадрів інтелігенції за рахунок представників робітничого класу та колгоспного селянства. З цією метою для робітничої та колгоспної молоді створювалися пільгові умови при вступі у вищі навчальні заклади, при вузах наприкінці 1960-х років були створені підготовчі відділення, організовувалися довгострокові та короткотермінові підготовчі курси для працюючої молоді, відбувався прискорений розвиток вечірньої та заочної освіти.

Про те, що висуванців було багато, можна судити за даними перепису населення 1970 р.: тільки 53 % інженерів (за посадою) мали вищу освіту, 37,4 % — середню спеціальну освіту або вчилися і мали незакінчену вищу освіту, а 9,1 % інженерів взагалі не мали спеціальної освіти. При тому, що частина інженерів за посадою мала вищу (або середню спеціальну) освіту не за профілем [10, с. 37].

Залишалася ще значна кількість працівників, які займали посади фахівців і виконували належні функції, не маючи відповідної освіти та диплому. Це так звані «практики». За 1959–1970 рр. в цілому в країні скоротилася питома вага «практиків», які не мали неповної середньої освіти: серед керівників органів державного управління — в 4 рази, серед керівників підприємств — в 3,4 рази, серед інженерно-технічних працівників — в 2,6 рази. Як свідчили дані заводської статистики та вибіркового соціологічного досліджень, проведених на Харківському тракторному заводі, за 10 років (1962–1972) питома вага «практиків» у складі ІТР знизилася з 47,9 до 30,9 %. Кількість «практиків» у різних галузях різнилася, більше їх було у будівництві, сільському господарстві, на транспорті, у торгівлі. Серед лікарів (за посадою) осіб без вищої освіти нараховувалося до 10 %, але серед медсестер не мали середньої спеціальної освіти 22,9 % [10, с. 40–41].

Більш менш чітке уявлення про кількість представників інтелігенції дають статистичні дані про чисельність випускників вузів і середніх спеціальних навчальних закладів. Не випадково, що радянські історики апелюють саме до цих даних.

Кількісне зростання інтелігенції відбувалося значно більш швидкими темпами у порівнянні з іншими соціальними групами. У 1977 році в Україні інтелігенція у кількісному відношенні зрівнялася з колгоспним селянством, чисельність якого постійно зменшувалася, а в 1985 р. уже перевищила його на 40 %. У тому ж році чисельність інтелігенції склала 43,5 % кількості робітників республіки. В 1984 р. інтелігенція за удільною вагою у населенні УРСР складала 12,2 %, що втричі перевищувало 4 % у 1960 р. [4, с. 186–187]*.

Про динаміку зростання чисельності інтелігенції в Україні можна судити з наведених табличних даних [11, с. 246]**.

	1941	1960	1970	1980	1985	1986
Всього	513	1661	3269	5422	6285	6460
у тому числі:	218	686	1335	2284	2694	2783
з вищою освітою						
з середньою спеціальною освітою	295	975	1934	3138	3591	3677

Як свідчать наведені дані, впродовж 1960–1986 рр. чисельність фахівців із вищою та середньою спеціальною освітою, зайнятих у народному господарстві республіки, збільшилася більш, ніж у 3,8 раза.

На кінець 1985 р. кількість наукових працівників, включаючи науково-педагогічні кадри вузів, становила 210,3 тис. чол.; учителів (включаючи керівників шкіл) — 428,6 тис. чол.; лікарів усіх спеціальностей — 210,6 тис. чол.; середнього медичного персоналу — 566,6 тис. чол. [11, с. 26, 322, 365].

Разом із тим наукова інтелектуальність праці у СРСР впродовж 1970–1988 рр. поступово зменшувалася. Питома вага наукових робітників у загальному числі спеціалістів із вищою і середньою спеціальною освітою скоротилася з 5,5 % у 1970 р. до 4,1 % у 1988 р. [12, с. 126].

Питома вага міської інтелігенції значно перевищувала відповідні показники сільської. Так, у 1959 р. з 1 тис. чоловік

* Тут і далі підраховано на основі даних статистичних щорічників: Народное хозяйство Украинской ССР в 1970 и 1984 гг.; Численность и состав населения СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1979 г.

** Дані про кількість спеціалістів наведено по матеріалах одноразових обліків: за 1941 р. — на 1 січня, за 1960 р. — на 1 грудня, за 1970–1985 рр. — на середину листопада, за 1986 р. — на кінець року (оцінка).

міського населення старше 10 років 123 особи мали вищу, незакінчену вищу та середню спеціальну освіту, а в 1979 р. їхня кількість зросла до 252 чоловік, тобто в 2 рази. Частка сільської інтелігенції за ті ж роки і за тими ж статистичними параметрами зросла від 35 до 79 чоловік, або в 2,2 рази. Отже, чисельність сільської інтелігенції зростала більш високими темпами, ніж міської. Особливо це стосувалося осіб із вищою освітою: їхня кількість з кожної 1000 чоловік населення на селі збільшилася у 3,3 рази, а в місті — у 2,5 рази [4, с. 187–188].

Незважаючи на зменшення кількості сільського населення за 1960–1980-ті роки у ньому відбулося зростання чисельності службовців (адміністративно-управлінських кадрів, інженерно-технічних спеціалістів, торговельних, конторських робітників та ін.) з 7,3 до 11,4 % [4, с. 144].

Серед інших найбільш численною професійно-кваліфікаційною групою інтелігенції була інженерно-технічна, далі — група бібліотечних, культурно-просвітницьких робітників і педагогів, потім — медичних працівників. У 1975 р. їхня частка серед зайнятого населення становила відповідно 43; 19 і 13 %, тобто до них належала абсолютна більшість дипломованих фахівців, які працювали у різних галузях матеріального виробництва та духовної сфери [5, с. 630].

Найбільша кількість дипломованих фахівців республіки працювала в промисловості. Близько половини з них були зайняті у машинобудуванні та металообробці. Невипадково, що найбільша кількість дипломованих спеціалістів УРСР (більше третини всієї української інтелігенції) зосереджувалася в індустріально розвинутих східних областях: Донецькій, Ворошиловградській, Дніпропетровській, Харківській та м. Києві, а також в Одеському та Львівському регіонах. Найменша кількість інтелігенції перебувала у місцевостях з переважним розвитком сільського господарства — Чернівецькій, Тернопільській, Закарпатській, Рівненській, Волинській областях.

Чисельність виробничо-технічної (або інженерно-технічної) інтелігенції можна підрахувати на основі даних про загальну кількість зайнятого населення республіки та даних про розподіл зайнятого населення по галузях, наведених у таблиці [11, с. 238]:

**Розподіл населення, зайнятого у народному господарстві по галузях
(без тих, що навчаються; у відсотках)**

	1960	1970	1980	1985	1986
Всього зайнято у народному господарстві	100	100	100	100	100
У промисловості та будівництві	28,9	36,2	38,8	39,2	39,3
У сільському та лісовому господарстві (включаючи особисте підсобне сільське господарство)	46,7	30,6	22,9	21,2	20,8
На транспорті й у зв'язку	5,9	7,6	8,2	8,3	8,3
У торгівлі та громадському харчуванні; матеріально-технічному постачанні та збуті; заготівлях	4,9	7,0	7,7	7,7	7,7
В охороні здоров'я, фізкультурі та соціальному забезпеченні; в народній освіті; культурі та мистецтві; в науці та науковому обслуговуванні	9,5	13,4	15,7	16,4	16,6
В апараті органів державного управління, органів управління кооперативних і громадських організацій; в кредитуванні та державному страхуванні	1,6	1,9	2,3	2,4	2,4
В інших галузях народного господарства (житлово-комунальне господарство; невиробничі види побутового обслуговування населення та ін.)	2,5	3,3	4,4	4,8	4,9

Інженерно-технічну інтелігенцію склали інженери та техніки, зайняті переважно у промисловості, сільському господарстві, будівництві, на транспорті та у зв'язку. Їхня загальна частка від усього зайнятого населення республіки у 1980 році — 69,9 %. Оскільки відповідно даним перепису населення 1979 року все зайняте населення УРСР складало 25 838 840 осіб, можна визначити чисельність виробничо-технічної інтелігенції, зайнятої у вказаних галузях у 18 061 349 чол. Та все-таки загальна кількість представників інженерно-технічної інтелігенції в УРСР була ще більшою, враховуючи, що інженери працювали і в апараті органів державного управління, і в житлово-комунальному господарстві. За даними центрального партійного архіву, станом на 1 січня 1985 року інженерів серед

працівників апарату ЦК КПУ було 45,8 %, серед працівників номенклатури ЦК КПУ — 48,4 %, серед радянської номенклатури (керівні працівники Радміну УРСР, ВР УРСР, Президії ВР УРСР, обл-, міськ- та райвиконкомів) — 46 % [13].

Чисельність дипломованих фахівців в апараті органів державного та господарського управління, органів управління кооперативними та громадськими організаціями в країні впродовж 1960–1980 рр. збільшилася з 571 тис. до 1,6 млн чоловік, у тому числі в УРСР — з 108 тис. до 293 тис. [5, с. 632].

Паралельно збільшувалася кількість представників інтелігенції в лавах Комуністичної партії. З 1966 по 1980 р. чисельність комуністів — фахівців із вищою та середньою спеціальною освітою збільшилася в республіці в 2,3 раза — з 716,2 тис. до 1 632,8 тис. чол. Найбільш високими темпами збільшувалася чисельність комуністів серед вчених Української РСР. У зазначений період чисельність комуністів — докторів і кандидатів наук збільшилася у 3,2 раза. Серед комуністів республіки найбільше було інженерно-технічних працівників: у 1978 р. 43,3 % осіб із вищою освітою складали інженери і 56,4 % із середньою спеціальною — техніки [5, с. 629–630].

Інформацію про динаміку зростання чисельності спеціалістів різного профілю надають дані про розвиток системи вищої та середньої спеціальної освіти [11, с. 332]:

Кількість студентів та учнів вищих і середніх спеціальних навчальних закладів по галузевих групах навчальних закладів (на початок навчального року; тис. чол.)

	Вищі навчальні заклади				Середні спеціальні навчальні заклади			
	1960/61	1970/71	1980/81	1985/86	1960/61	1970/71	1980/81	1985/86
Всього, у тому числі по навчальних закладах:	417,7	806,6	880,4	853,1	398,2	797,9	803,1	808,9
промисловості та будівництва	151,7	350,2	362,4	332,0	173,1	362,2	347,2	342,9

	Вищі навчальні заклади				Середні спеціальні навчальні заклади			
	1960/61	1970/71	1980/81	1985/86	1960/61	1970/71	1980/81	1985/86
транспорту та зв'язку	30,0	57,9	62,0	60,2	34,7	74,9	75,1	68,1
сільського господарства	45,5	65,6	86,4	88,4	87,1	112,4	111,2	107,0
економіки та права	27,1	61,6	77,9	75,5	40,5	113,4	119,7	100,9
охорони здоров'я, фізичної культури та спорту	37,0	53,3	60,2	58,5	32,4	72,4	66,5	83,9
освіти	123,1	211,9	224,4	232,2	21,0	45,7	65,3	88,9
мистецтва та кінематографії	3,3	6,1	7,1	6,3	9,4	16,9	18,1	17,2

Спостерігалася тенденція зростання кількості жінок серед майбутніх спеціалістів. Жінки традиційно займали чисельну більшість у галузях освіти та медицини, майже на 20 % зросла кількість жінок серед студентів спеціальностей: економіка та право, мистецтво та кінематографія [11, с. 333].

Про швидке зростання кількості інженерів у республіці свідчить значне збільшення випуску вузами спеціалістів інженерного профілю — з 23,9 тис. осіб у 1960 р. до 70,5 тис. чол. у 1985 р. З них більше всього випускалося спеціалістів у галузі машинобудування та приладобудування (їхня кількість збільшилася з 6 тис. чол. у 1960 р. до 16,5 тис. чол. у 1985 р.), будівництва (з 4,4 тис. осіб до 11,2 відповідно) й електронної техніки, електроприладобудування та автоматики (кількісні показники цієї інженерної спеціальності найбільш різкі, — кількість спеціалістів тут збільшилася більше, ніж у сім разів — з 1,4 тис. чол. до 10,7 тис. чол. [11, с. 339]. Таке збільшення було обумовлено розвитком народного господарства, промисловості, переважно галузей засобів виробництва, урбанізації, під впливом світових тенденцій індустріалізації, науково-технічної революції. Разом із тим стратегія екстенсивного нароццування інженерного потенціалу («принцип валу» у підготовці спеціалістів) не відпові-

дала наявному рівню матеріально-технічної бази, матеріальних і фінансових ресурсів, техніки, вона перетворила вищу школу на громіздкий інерційний механізм, малочутливий до змін у запитах практики. «Ахіллесовою п'ятою» інженерної освіти була її відірваність від потреб виробництва.

Протиріччя у підготовці та використанні інженерного корпусу, що накопичувалися роками, відбилися у повільному, але неухильному зниженні престижу інженерів у суспільстві, основною причиною якого була «зрівнялівка» в оцінці праці інженерів, техніків і робітників. Значний ріст інтелекції призвів до того, що при значно більш низькому соціокультурному та технічному рівні СРСР у порівнянні з розвинутими європейськими країнами займав перше місце в світі за кількістю лікарів, інженерів, наукових робітників і т. ін., не тільки в абсолютному переліченні, а й на душу населення, одночасно утримуючи першість за мізерністю їхньої оплати — як за абсолютними показниками, так і відносно середньої заробітної платні в країні [8, с. 110].

Статистичні дані свідчать про поступове зниження у СРСР рангу середньомісячної зарплати у інженерно-технічних робітників промисловості та будівництва (у останніх у 1982 р. вона вперше виявилася нижчою, ніж у робітників тієї ж галузі — відповідно 221 і 224,3 руб. на місяць), спеціалістів сільського господарства, а також у працівників охорони здоров'я, народної освіти, науки і наукового обслуговування, тобто тих галузей, де переважала інтелекція [7, с. 38–39]. З точки зору середньомісячного грошового доходу більшість професій науково-технічної інтелекції стали набагато менш «вигідними», ніж робочі професії, особливо кваліфікованої та високооплачуваної праці.

Падіння престижу і популярності інженерної, наукової та ряду інших видів кваліфікованої розумової праці позначилося, з одного боку, на зниженні елітарності вищої освіти в цілому, а з другого, — на прагненні молоді отримати освіту в галузі юриспруденції, медицини, економіки, історії, філософії.

Розповсюджена за часів «розвинутого соціалізму» практика зарахування на пільгових умовах «виробничників» і тих, хто відслужив в армії, та жорсткі квоти для «школярів», особливо з єврейських сімей, призвела, з одного боку, — до зменшення числа студентів — вихідців із інтелегентних сімей, а з іншо-

го, — до падіння рівня освіченості абітурієнтів. Те ж саме можна сказати про «цільове» навчання у вузах. «Цільовиками» за радянських часів були абітурієнти, прислані до вузів і прийняті на пільгових умовах з метою і зобов'язанням повернутися у рідну сільську місцевість на роботу. Примусовий розподіл випускників після «цільового» навчання у вузах був багато в чому фіктивним, його уміло обходили. До того ж частіше всього «цільовиками» ставали вчорашні шкільні трієчники. Отже, за існуючих пріоритетів навряд чи можна було говорити про високий рівень фахової компетенції та вигострений інтелект майбутніх представників інтелектуальної верстви.

Сказане підтверджує тезу, обґрунтовану Л. І. Ткачовою і Г. В. Касьяновим, про те, що швидке кількісне зростання інтелегенції за рахунок інших соціальних верств не сприяло збереженню культурних традицій інтелектуальної верстви та негативно позначилося на якісних характеристиках інтелегенції (загальнокультурному, кваліфікаційно-професійному рівні) [14]. Це підтверджували також дані соціологічних досліджень, які свідчили про панування професійної некомпетентності в освітній сфері: 58,1 % опитаних вчителів вважали головною «бідую» радянського учительства низький рівень загальної культури педагогів, 41,3 % — вважали, що апатія, байдуже ставлення вчителів до роботи були одними з найбільш характерних рис частини шкільних робітників [12, с. 63].

Література та джерела

1. Меметов В. С. О некоторых методологических подходах в изучении понятия «интеллигенция» в отечественной историографии [Электронный ресурс] // Интеллигенция и мир. — 2008. — № 2. — С. 7–26. — Режим доступа: [http://ivanovo.ac.ru/jdownloads/zhurnal/intelligentziya % 20i % 20mir/intelligen_2008_2.pdf](http://ivanovo.ac.ru/jdownloads/zhurnal/intelligentziya%20i%20mir/intelligen_2008_2.pdf)
2. Курносое Ю. О. До питання про визначення поняття «радянська інтелегенція» // Український історичний журнал. — 1969. — № 5. — С. 68–74.
3. Курносое Ю. О. Інтелегенція Української РСР і науково-технічний прогрес (1959–1970). — К.: Наукова думка, 1975. — 208 с.
4. Лихолат А. В., Маковейчук І. М., Курносое Ю. А. и др. Развитие социально-классовой структуры населения Украинской ССР в 60–80-е годы / АН УССР, Ин-т истории. — К.: Наукова думка, 1988. — 288 с.
5. История Украинской ССР: в десяти томах. Т. 10: Украинская ССР в условиях развитого социализма (60-е — начало 80-х годов) / А. В. Ли-

- холат (отв. ред.), Л. Д. Витрук (отв. секр.), Н. Г. Ищенко, С. В. Кульчицкий и др.. — К.: Наукова думка, 1985. — 776 с.
6. Интеллигенция Советской Украины (некоторые вопросы историографии и методологии исследования) / Г. С. Брега, Н. Н. Варварцев, Н. В. Комаренко и др. — К.: Наукова думка, 1988. — 192 с.
 7. Социальное развитие советской интеллигенции / Отв. ред. Р. Г. Яновский; АН СССР, Ин-т социол. исслед. — М.: Наука, 1986. — 336 с.
 8. Развитие социальной структуры общества в СССР: Актуальные проблемы социологических исследований / В. Н. Иванов (отв. ред.), Н. А. Аитов, Ю. В. Арутюнян; АН СССР; Ин-т социол. исслед. — М.: Наука, 1985.
 9. Численность и состав населения СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1979 г.: Статистический сборник / ЦСУ СССР. — М.: Финансы и статистика, 1984. — 366 с.
 10. Руткевич М. Н. Интеллигенция в развитом социалистическом обществе. — М.: Политиздат, 1977. — 96 с.
 11. Народне господарство Української РСР у 1986 році: Ювілейний статистичний щорічник Держкомстату УРСР. — К.: Техніка, 1987. — 455 с.
 12. Интеллигенция и перестройка / С. Н. Быкова, В. А. Мансуров (отв. ред.), А. М. Дробжев, Р. Б. Исакова; АН СССР. Институт социологии. — М.: Наука, 1991. — 182 с.
 13. Кузьменко Ю. В. «Січнева весна» 1987 року та її роль у кадрових трансформаціях Української РСР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2009_56/Statti/24.html (перегляд: 24 вересня 2010 р.).
 14. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): у 3 кн. / Ред. кол.: Ю. О. Курносів (відп. ред.), С. І. Білокінь, О. Д. Бойко, Г. В. Касьянов, Л. І. Ткачова та ін.; АН України, Ін-т історії України, Відділ історії культури українського народу. Кн. І. — К., 1994. — 134 с.

REFERENCES

1. MEMETOV, V. S. (2008) *O nekotoryh metodologicheskikh podhodah v izuchenii ponyatiya «intelligentsiya» v otechestvennoy istoriografii* — On some methodologic approaches to the study of the term “intelligentsia” in domestic historiography. *Intelligentsiya i mir. Intelligentsia and the world*. No. 2. p. 7–26. Available from: http://ivanovo.ac.ru/jdownloads/zhurnal/intelligentziya%20i%20mir/intelligen_2008_2.pdf. [Accessed: 10th December 2014]. (in Russian).
2. KURNOSOV, Y. O. (1969) Do pitannya pro viznachennya ponyattya «radyanska intelligentsiya» — On the problem of definition of the term “Soviet intelligentsiya”. *Ukrainskij istorichnij zhurnal — Ukrainian historical journal*. 5. pp. 68–74. (in Ukrainian).
3. KURNOSOV, Y. O. (1975) *Intelligentsiya Ukrainkoj RSR i naukovotechnichnyj progress (1959–1970)* — *Intelligentsia Ukrainian SSR and the scientific progress (1959–1970)*. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).

4. LIHOLAT, A. V. et al. (1988) *Razvitie sotsialno-klassovoj strukturi naselenia Ukrainskoj SSR v 60–80-e godi* — *The development of the social-class structure of the population of the Ukrainian SSR in the 60–80*. Kyiv: Naukova dumka (in Russian).
5. LIHOLAT, A. V. et al. (1985) *Istoriya Ukrainskoj SSR: v 10 t. Ukrainskaya SSR v usloviyah razvitogo sotsializma (60-e — nachalo 80-h godov)* — *History of Ukrainian SSR: in ten volumes. The Ukrainian SSR under developed socialism (60s — early 80s)*. Vol. 10. Kyiv: Naukova dumka. (in Russian).
6. BREGA, G. S. et al. (1988) *Intelligentsiya Sovetskoj Ukrajiny (nekotore voprosi istoriografii i metodologii issledovaniya)* — *Intelligentsia of Soviet Ukraine (some questions of historiography and methodology of the study)*. Kyiv: Naukova dumka. (in Russian).
7. YANOVSKIY, R. G. et al. (1986) *Sotsialnoe razvitie sovetsoj intelligentsii* — *Social development of the Soviet intelligentsia*. Moscow: Nauka. (in Russian).
8. IVANOV, V. N. et al. (1985) *Razvitie sotsialnoj strukturi obschestva v SSSR: Aktualnie problemi sotsiologicheskikh issledovaniy* — *The development of the social structure of society in the USSR: Actual problems of Social Research*. Moscow: Nauka. (in Russian).
9. ANON (1984) *Chislennost i sostav naseleniya SSSR: Po dannim Vsesoyuznoj perepisi naseleniya 1979 g. Statisticheskij sbornik* — *The number and composition of the population of the USSR: According to the All-Union Population Census of 1979. Statistical Yearbook*. Moscow: Finansi i statistika. (in Russian).
10. RUTKEVICH, M. N. (1977) *Intelligentsiya v razvitom sotsialisticheskom obschestve* — *Intelligentsia in the developed socialist society*. Moscow: Politizdat. (in Russian).
11. ANON (1987) *Narodne gospodarstvo Ukrainskoi RSR u 1986 rotsi: Yuvilejnih statistichnij schorichnik Derghkomstatu URSS* — *The economy of the Ukrainian SSR in 1986: Statistical Yearbook Anniversary of USSR State Statistics Committee*. Kyiv: Technika. (in Ukrainian).
12. MANSUROV, V. A. et al. (1991) *Intelligentsiya i perestroika* — *Intelligentsia and perestroika*. Moscow: Nauka. (in Russian).
13. KUZMENKO Y. V. (n.d.) «Sichneva vesna» 1987 roku ta ii rol u kadrovih transformatsiyah Ukrainskoi RSR — «The January Spring» and its role in human transformation of the Ukrainian SSR. Available from: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2009_56/Statti/24.html. [Accessed: 10th December 2014].
14. KURNOSOV, Y. O. et al. (1994) *Narisi istorii ukrainskoj intelligentsii (persha polovina XX st.): v 3 t.* — *Studies in the History of the Ukrainian intelligentsia (the first half of the twentieth century): in three volumes*. Kyiv. Vol. 1 (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 23 грудня 2014 р.